

IZ MOJIH PREDALOV. OBOLOS ŠTREKLJU OB STOLETNICI PRVEGA SNOPIČA SNP

MILKO MATIČETOV

V dneh 24.–27. oktobra [1995] je Slovensko etnološko društvo v Cankarjevem domu v Ljubljani, priredilo kongres »Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj« in pod istim naslovom izdalo tudi zbornik kongresnih predavanj, iz katerega pa je po krivdi piscev-zamudnikov izpadlo še to in ono – med drugim tudi tale prispevek (sicer prebran v CD 24. X. 1995, vendar ne oddan uredništvu o pravem času). Za računalniški prenos iz tipkopisa hvala ur. Traditiones in vodstvu ISN ZRC SAZU. Hkrati pa hvala tudi S. Torkarju, najditelju prvega znanega zapisa lj. pesmi o dvoboju Lambergar - Pegam; ljubeznivo je dodal nekaj novih podatkov o Simonu Baxi iz Lindara v Istri, strnjjenih v podčrtno opombo.

V našem ustnem pripovednem izročilu naletimo na čudesa, kot so zlati/srebrni studenci, krvavo morje, hiša vetrov, steklena gora, pusti grad brez oken in vrat, pa še bi lahko naštevali. Pravljlični »pusti grad, ki nima oken, nima vrat« mi je ne vem kako – najbrž po nasprotjih – priklical pred oči novo podobo, čisto drugačen »grad«, nadvse prostoren, trdno zidan, kot iz rezanega kraškega kamna: s štirih nebesnih strani prideš vanj skozi štiri vrata; da o grajskih oknih niti ne govorimo, saj jih je stotero, kaj stotero – tisočero! V štirih delih tega »gradu« – v štirih obsežnih knjigah – so shranjeni in lepo urejeni pesemski, pretežno besedni zakladi slovenskega ljudstva od Koroške do Bele Krajine, od morja, Soče, Nadiže in Tera do Zile, Drave in Mure. Seveda je tudi za vse tisto, kar se je nateklo iz prostora med omejenimi mejniki, skrbni arhitekt Karel Štrekelj predvidel ustrezne shrambe – dvorane, sobe, čumnate, omare, police in predale – in spravil pod streho, da ne bi nič ostalo na dežju, vetru in mrazu, mdr. dobrčko gradiva sosedov z one strani Kolpe in Sotle, hrvaških »kajkavcev«!

Ker je urednik *Slovenskih narodnih pesmi* (SNP, tu odslej Š) kmalu po izidu 14. snopiča za zmerom odložil pero (1912), smo med drugim prikrajšani za napovedano prilogo IV: »Literarno-zgodovinski pregled o slovenskih narodnih pesmi in zaznamek njih virov«. Tako je pač ostalo prepuščeno bravcem, da si glede tega pomagamo vsak po svoje. Vseeno pa se vsaj deloma lahko opremo na preglede, kakor so nam jih desetletja kasneje dali I. Grafenauer (*Narodopisje Slovencev II*, 1945/52), B. Merhar (*Zgodovina slov. slovstva I*, SM 1956) in uredniki prve knjige *Slovenskih ljudskih pesmi* (odslej SLP, SM 1970) v predgovoru.

Za tega ali onega bo morda mikavno, če naštejemo v kronološkem zapovrstju tistih nekaj najstarejših pesmi (ali samo pričevanj o življenju ljudske pesmi), ki jih je Štrekelj sprejel v

svojo zbirko, pa jih je iz spoštovanja do vsebinskega vidika ureditve moral potakniti po raznih skupinah na vse konce in kraje. Na prvem mestu bodi omenjen začetek dolenske kolednice

*Mi smo prišli pred vrata,
de [b] bila božja zlata*
(Trubarjev *Catechismus* 1575 = Š 4731).

Štrekljeva »Pripomba k pesmim o Matjažu« (Š I, str. 34) navaja pričevanje Trubarjevega sodobnika, čedajskega notarja M. A. Nicolettija (†1596), da Tolminci pojejo o Mariji, svetnikih in Matjažu, ogrskem kralju. To pričevanje je klicalo po reviziji; primerjava z izvirnim rokopisom je pokazala, da italijanski izdajatelji sredi prejšnjega stoletja niso bili kdovekako natančni. Zato je tudi slovenski prevod moral doživeti nekaj retuš.

Po vstopu v 17. stoletje – 1607 – srečamo našo prvo v celoti natisnjeno ljudsko pesem, ki se začinja »Ta svetla zvezda ta je zašla« (G. Alasia da Sommaripa, *Vocabolario italiano e schiauo* = Š 4946). Ne glede na Štrekljevo pripombo, češ da ta »pesem po jeziku ni prav kraška«, so njene koledniške variante prijadrale celo v drugo polovico 20. stoletja v kraških vaseh Opatséla, Doberdob, Vrh, se pravi precej blizu samostanu, kjer se je nekaj let mudil in naučil slovenščine italijanski menih iz Sommaripe v Piemontu. Beseda »zašla«, ki jo je Štrekelj hiperkorektno rekonstruiral v »vzešla«, lahko mirno ostane v Alasievi podobi, kakor še danes živi npr. v Brkinih (Obrov: zášla – v povedki o bogobornem Kr. Matjažu (Razprave SAZU II/4, 1958).

Iz srede 17. stoletja (1643–1651) je legendarna pesem o gospe sv. Uršuli, ki jo je M. Matjar Ziljski prepisal iz Kalobškega rokopisa, izročil F. Miklošiču, le-ta pa dal naprej za objavo Štreklju (Š 656; zdaj prim. L. Legiša, *Liber Cantionum Carnilanum*. SAZU 1973).

Podobno kot »pripomnja« o Kralju Matjažu je formuliran tudi »Pristavek k pesmim o Lambergarju in Pegamu« (Š, str. 48–49), kjer zvemo, kako sta o priljubljenosti te pripovedne pesmi na Gorenjskem poročala polihistorja J. L. Schönleben (*Appendix ad Annales ... Carnioliae*, 1674) in J. W. Valvasor (1689, *Slava III*. 548). Slovenski tekst ljudske pesmi o dvoboju/turnirju Lambergar contra Pegam je bil v izgubljeni zbirki Pohlinovega učenca Zakotnika (1775; Linhartov nemški prevod 1781). Še sreča, da je ta vrzel lepo zapolnjena, odkar je slavist Silvo Torkar v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu leta 1993 odkril sveženj z nekaj slovenskimi verzijami te pesmi iz časa okoli leta 1758; zraven izvirnega ljudskega besedila je tam tudi nekaj prevodov in pesniških razširitev v italijanščino, latinščino in nemščino. Za vse to ima bržkone največ zaslug Simon Baxa, ki o njem danes vemo komaj kaj več, kot nam je sam zaupal pod svojim podpisom: »Praesbyter Histrianus ex Comitatu Pissinensi, Patritius Lindarensis«. ¹ Delne,časne objave iz graškega sveznja so do zdaj

¹ Tu zdaj dajem ustrežljivo sporočilo S. Torkarja, kot mi ga je 11. julija 2008 osebno izročil za objavo – na njegovo željo v krepkem tisku; z enakimi črkami so malo pred opombo natisnjeni tudi: popravek sveženj in dva drobna dostavka. Sporočilo se glasi:

prispevali S. Torkar, Z. Kumer in M. Matičetov v Delovih *Književnih listih* (25. februarja, 4. in 11. marca 1993), dialektologinja F. Benedik pa v *Slavistični reviji* (41, 1993, 535–544).

Če se za hip še enkrat vrnemo v 17. stoletje, nam – če nič drugega – pridejo pred oči: dva mikavna pesemska drobca in ena melodija, ki jih je 1689. vpletel v svojo *Slavo Vojvodine Kranjske* J. W. Valvasor. Prvič: Zhizhe golobar, Pounaprei, Pounasei itn.; Štrekljev predlog branja: »Suči, suči kolobar! Pol naprej, pol nazaj...« (*Slava I.* 448 – Š 8012). V ti zvezi se ne morem otresti suma, da je D. Trstenjak to Valvasorjevo – dolensko – besedilo »poštajerčil«, tako da je bil tekst Š 8011 sprejet v vseslovensko zbirko kot nekaj novega, kar v resnici najbrž ni (čudno, prav neverjetno besedno ujemanje, ko da ni vmes preteklo 200 let!) Drugič: ob opisu lova na pijavke imamo ritmično spodbujanje vodne živalce, naj se le brž loti svojega »dela« – pitja krvi: »Pij me, pjauka!« (*Slava I.* 632 – Š 7277). Tretjič: lovci na rake ob Kolpi privežejo črva na palico in jo primikajo podvodnim luknjam, kjer se jim zdi, da so skriti raki, medtem pa vneto žvižgajo: ne kakorkoli, ampak po notah, kot so natisnjene v *Slavi XI.* 147, skupaj z metaforo: »še u je rakam žvižgat« (= umrl je; več o tem reklu – le brez Valvasorja – prinaša kongresni zbornik na str. 88–89).

Ob enem izmed zapisov »Zlatega očenaša« (Š 6572) urednik piše pod črto, kako je A. Steržinar leta 1729 povzdignil svoj glas ne samo čez zaljubljene pesmi, ampak celo čez legende, ki da so »prazne, nanucne, folš« in »več k špotu, koker k časti teh svetnikov«. Taka naj bi bila npr. »ena sila douga Peissem od Psalmista Davida«. Štrekelj pripominja, da omenjena »dolga pesem o kralju Davidu ni danes več znana; sploh se David imenuje v narodni pesmi le enkrat«. To je naravnost šolski zgled, kako so negativne sodbe lahko nevarne; zmerom bo bolje, če se tudi izvedenec zadrži in ne reče, da ta in ta pesem (pravljica ipd.) »danes ni več znana«! Izjavo o kralju Davidu je Štrekelj napisal leta 1907; samo tri leta po tistem pa je v Vinjah pri Domžalah organist Fr. Kramar, najboljši eksplorator pri slovenski sekciji Odbora za nabiranje ljudskih pesmi v Avstriji (na njega čelu je bil nihče drug kot prof. Štrekelj!) našel varianto »Godca pred peklom« (zdaj v *SLP I.*, 1970, 48/9, s takimle začetkom:

Oh, kod s pa hodu, Davdek ti?

V ti pesmi slišimo kar štirikrat ime Davdek = Dav[i]dek = David, pomanjševalno, ljubkovalno, saj je to Orfejev naslednik, prikupen junak, ki odide zdoma iskat mater, očeta in starejšega brata; ko zve, da so v peklu, ne odneha, ampak jih skuša rešiti, in to se mu nazadnje tudi posreči. Poleti 1940 mi je v Ter primožena Rezijanka iz Učjè večkrat recitala pripovedno pesem »Sveti Sintilawdić«, kjer se je ime Dáv[i]dić po disimilaciji in kontrakciji spremenilo v Lawdić (gl. *SLP* 48/12). In ko se nam je Rezija leta 1962. odprla na stežaj, smo

V povzetkih iz Kronike župe Lindar dekana Josipa Vanika iz l. 1930, objavljenih v Lindarskem zborniku (1996), se je našel podatek, da je v listinah dunajske škofije zabeleženo leto smrti S. Baxa: obit A.D. 1760. Upokojeni lindarski župnik Zlatko Rupnik mi je prek dunajskih znancev pomagal priti do podatka, da je S. Baxa nazadnje živel na Dunaju pri markizu di Prierju, lastniku pazinskega gospostva, in deloval tam kot duhovnik na podlagi t. i. mašnih licenc. Takšne licence je prejel večkrat v letih 1757–1759, nazadnje pa 1. julija 1759 za šest mesecev. [S. Torkar]

tam do 1969. ujeli na trak še enajst variant tega pesemskega tipa (*SLP* 48/18–29), dvanajsta pa je prišla na dan v samorastniški pesmarici *Te Rozajanske uize*, ki so jo izdale članice ženskega pevskega zbora »Rože majave« v avgustu 1995. Kdo bi si bil mislil, da se na vsem lepem, malone čez noč lahko zgodi, da bo David v naših ljudskih pesmih imenovan ne »le enkrat«, ampak kar 42-krat! Razplet, ki bi ga bil sam Karel Štreklj lahko vesel!

Glede poudarjene dolgosti pesmi o Davidu (Steržinar: »Sila douga p.«) je treba upoštevati: da se je od gole omembe imena v 20. letih 18. stoletja do zapisov besedil v 19./20. stoletju najbrž že marsikaj obletelo. Sicer pa se je s ponavljanjem vsakega verza, z refreni ipd. petje po starem zmerom zavleklo. Rezija, ki je ne prostorsko, ampak kulturno tako daleč od slovenskega središča, da je noben steržinarjevski anatema ne bi mogel doseči, pa nam vendarle lepo pokaže vsaj to, kakšne so najbrž bile v prvi polovici 18. stoletja pripovedne pesmi tudi drugod po Slovenskem.

V vseh rezijanskih variantah pesemskega tipa 48 je godcu brez izjeme ime Sintilawdić. V nekaterih variantah pa smo opazili še nekaj mikavnega: alternativno, parodično besedilo, nekakšen vstopni vložek:

*- Sveti Sintilawdić
an šel po ni potyci,
an sritel dvi ščeryci,
te šlo tehj dvi lesyci -*

ki se ponavadi izlije v tradicionalno nadaljevanje pesmi, včasih pa tudi zaživi svoje lastno, samostojno življenje. Parodije te vrste – tipa »Amen, glavo pod kamen« ali »Oče naš, kruh je vaš« ipd. (prim. Š 7431 sl.) – so bile od nekdaj priljubljene med otroki, zato tudi v našem primeru lahko pripišemo avtorstvo tega vložka rezijanskim otrokom. Neprestano poslušanje zanje težko razumljivega, dolgočasnega besedila jim je najbrž krepko presedlo (»pri ušesih ven gledalo«), zato so skovali nekaj novega, kratkega, česar je začetek in konec v štirih vrsticah!

Tako Kramarjev gorenjski zapis (*SLP* 48/9) kot moj rezijanski iz Učjè (*SLP* 48/12) sta prišla iz ust informatork, ki sta se rodili leta 1860. Kramarjeva pevka – nepismena Živčkova Katra – velja med hraniteljicami slovenskega pesemskega izročila za izjemno prikazen, tako da je Štrekljev učenec in naslednik pri *SNP* Joža Glonar njeno podobo leta 1939 dal celo natisniti na naslovnico pesemske zbirke *Stare žalostne*. In tudi ni naključje, če se sredi variante »Godca pred peklom«, kakor jo je zapela Katra iz Vinj, na lepem prikaže takale srhljiva arhaika:

*Le pojd na britof žegnani:
iz kosti naredi goslice,
iz zof (zob) naredi šravfike,*

*iz was (las) pa naredi strunice,
polej pa pejd pred pekov gost!*

Iz našega ljudskega pesništva poznam samo eno paralelo k temu odstavku: v fragmentarni baladi o dveh sestrah iz Loga pod Mangartom (Glonar, *Stare žalostne*, str. 45).

Za starost junakovega imena David v naših pesmih se nam ponuja dodatno potrdilo zunaj slovenskega jezikovnega prostora – v treh meni danes znanih tujih variantah »Godca pred peklom« (gl. *SLP I*, str. 282): v lužiško-srbski (zapisani do leta 1841: L. Haupt-S. Schmalzer, *Volkslieder der Sorben in der Ober- und Nieder-Lausitz*) in v dveh moravskih (Fr. Sušil, *Moravské národní písně*. Brno 1859, 2). V vseh treh je junaku ime – David!

akad. dr. Milko Matičetov, Langusova 19, 1000 Ljubljana

